

УДК 378.6.072.1(477)"1861/1882"

DOI <https://doi.org/10.33989/2524-2474.2020.75-76.226388>

ВОЛОДИМИР МОКЛЯК

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9922-7667>

(Полтава)

Work place: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Country: Ukraine

E-mail: vovchik01071981@gmail.com

ВІДНОВЛЕННЯ АВТОНОМІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ (1861–1882 РР.)

Виявлено, що в 50–60 рр. XIX ст. загострюється протистояння авторитарної й автономної тенденцій розвитку університетської освіти. Внаслідок позитивної для навчальних закладів реформи вищої освіти та затвердження демократичного статуту 1863 р. посилюється виконання університетами наукової функції, служіння інтересам суспільства, підвищується рівень академічних свобод. Реакційні діячі вбачали загрозу в розширенні повноважень професорських колегій (М. Гіляров-Платонов, М. Катков, М. Любимов, В. Пуришкевич та ін.). Прогресивні ж професори (зокрема, О. Вальтер, О. Ковалевський, В. Модестов та багато інших) виступали за збереження автономних положень статуту 1863 р.

Висвітлено процес відновлення автономії університетів у 1861–1882 рр. Схарактеризовано організаційну автономію у Харківському імператорському університеті. Так, рада закладу займалася розробкою положень для студентів та сторонніх слухачів, правил діяльності університетського суду, інструкції студентського інспектора, правил про стипендії й матеріальну допомогу, правил про користування навчальними посібниками, правил про перевірку знань абітурієнтів, правил контролю занять студентів, проектів стосовно поділу факультетів на відділення. Посилилася дієвість факультетських зборів. Спостерігалось покращення якісного складу кафедр; детально аналізувалися наукові здобутки претендентів на заміщення вакантних посад. Також рада порушувала клопотання перед міністерством про підвищення окладу доцента.

Проаналізовано академічну автономію Харківського університету. Лекції професорів ставали цікавими для студентів за рахунок залучення передового досвіду. Викладачі постійно проходили наукове стажування за кордоном. Для бібліотеки підготовлено каталог книг, фонди постійно поповнювалися за рахунок праць, які видавалися в університетській типографії. Тісною була співпраця з середніми навчальними закладами округу.

Здійснено аналіз організаційної автономії Київського університету св. Володимира (на засіданнях ради обговорювалися проекти законодавчих актів, пропонованих міністерством; затверджували рішення про прочитання особливих для студентів курсів, виділення коштів на облаштування лабораторій, заміщення вакантних посад, рецензування студентських робіт тощо). Цікавим є і той факт, що протоколи засідань друкувалися в «Університетських известиях».

Доведено, що академічна автономія Київського університету характеризувалася посиленням академічних свобод, просвітницькою діяльністю викладачів, наданням допомоги малозабезпеченим студентам, проведення ними благодійних заходів. Зростання самостійності не могло пройти повз увагу владних структур, що знаходило втілення у відповідних нормативних документах.

Ключові слова: університет; організаційна автономія; академічна автономія; академічні свободи; статут; реформа вищої школи; рада університету; професор

Постановка проблеми в загальному вигляді. У 50–60-х рр. XIX ст. сягає кульмінації протистояння авторитарної й автономної тенденції розвитку університетської освіти. Помітним є підвищення рівня автономії й академічних свобод (що характерно для університетів початку століття). Реформи сприяли розвитку університетів на самоврядних засадах, відмові від функціону-

вання “на замовлення держави” й переорієнтації на суспільні запити, університет стає насамперед науковим центром, а вже потім навчальним.

Наприкінці ж 70 – на початку 80-х рр. XIX ст. знову розпочалося реформування у сфері вищої освіти, що постійно була в полі зору Міністерства народної освіти. Один із представників реакції М. Катков писав у листі до імператора Олександра II, що лише завдяки новому статуту в навчальних закладах знову пануватиме спокій, а жорсткий нагляд за студентами матиме позитивні наслідки. На його думку, шкідливий вплив на розвиток університетів мало розширення повноважень професорських колегій, надане статутом 1863 р. М. Любимов, також реакційний діяч, уважав, що коло повноважень ради необхідно обмежити лише питаннями, що стосуються навчальної й наукової діяльності, але аж ніяк не давати їй право розв’язувати питання економічного й бюрократичного характеру. М. Гіляров-Платонов, публіцист і громадський діяч, ототожнював самоврядування в університетах із розвитком кумівства й інтриг і аж ніяк не з процвітанням закладу. В. Пуришкевич, політик, убачав у автономії одну з причин розпаду університетів.

Контрреформи розпочалися в 1872 р., їх причиною стали серйозні студентські заворушення кінця 1860-х рр. (студентські виступи проводилися в 1869, 1874, 1878, 1881, 1882, 1884, 1886, 1887 рр.). Прогресивні представники університетів у комісії з розробки реформ змогли відстояти своє бачення університетського питання та зберегти в дії основні положення статуту 1863 р. про самоврядність університетів та автономність професорських корпорацій. Професори Київського університету св. Володимира О. Вальтер, О. Ковалевський і В. Модестов на засіданні ради закладу в 1872 р. висловилися за збереження автономних положень статуту 1863 р. Зокрема, В. Модестов виступав за самоуправління, яке необхідно розвивати саме на факультетах – надати їм право вибору кандидатів на викладацькі посади. У відповідь на “вільнодумство” професорів Київський університет св. Володимира у 1872 р. отримав циркуляр Міністерства народної освіти, згідно з яким заборонено друкувати в протоколах ради статті, що стосуються перегляду статуту.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У процесі дослідження проаналізовано наукові здобутки дослідників за різними напрямками. Так, у працях управлінсько-педагогічного напрямку висвітлено діяльність Міністерства народної освіти, основні нормативні документи й заходи у сфері вищої освіти XIX – початку XX ст. (В. Лейкіна-Свирська, В. Разумовський, С. Рождественський, П. Ферлюдін, М. Філіппов, Г. Щетиніна та ін.), засоби вдосконалення управління закладами вищої освіти з дотриманням принципу автономії (Л. Антошкіна, М. Баран, Л. Белова, М. Дудка, М. Максимович, А. Прокопенко, І. Рижський, О. Слюсаренко та ін.), різні аспекти змісту університетської автономії, взаємовідносини університету з державою, містом, церквою й бізнесом (Є. Аксер, Є. Аксеров, Є. Вожницький, Д. Гарвард, Я. Голувка, Я. Кеневич, Ц. Орнатовський та ін.).

Наукові праці філософсько-педагогічного напрямку присвячено обґрунтуванню ідеї університету в сучасному дискурсі (А. Андреев, В. Андрущенко, В. Бакіров, В. Бутенко, Ю. Габермас, Г.-Г. Гадамер, Л. Губерський, В. Гумбольдт, М. Зубрицька, В. Кремень, С. Курбатов, Дж. Ньютен, В. Садовничий, А. Сбруєва, К. Ясперс та ін.); ролі університетської освіти й автономії в суспільстві (В. Добренков, В. Нечаєв, Б. Пунько, М. Яцейко та ін.); деяким філософсько-теоретичним засадам розвитку університетської освіти на основі автономії (Т. Жижко, С. Клепко, Н. Ладижець, Я. Пелікан та ін.).

Мета статті – висвітлити процес відновлення автономії Харківського імператорського університету та Київського університету св. Володимира у 1861–1882 рр. як наслідок реформ у вищій школі (зокрема, введення в дію демократичного статуту 1863 р.).

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі наукового пошуку з’ясовано, що 1861–1882 рр. – етап відновлення й подальшого розвитку автономії на основі вітчизняних здобутків і досягнень європейських університетів. Схарактеризуємо організаційну автономію у Харківському імператорському університеті. Діяльність ради в цей період мала напружений характер, довелося розв’язувати низку питань, ураховуючи зміни, запропоновані статутом. За два місяці радою розроблені та затверджені: 1) положення про студентів і сторонніх слухачів; 2) правила діяльності університетського суду; 3) інструкція інспектору студентів; 4) правила про стипендії й матеріальну допомогу; 5) правила про користування навчальними посібниками; 6) правила про перевірку знань абітурієнтів; 7) правила контролю занять студентів; 8) проекти стосовно поділу факультетів на відділення (Багалея та ін., 1906, с. 180). Та великий об’єм роботи не викликав спротиву у професорській колегії, оскільки всі були задоволені тими реформами в освіті, які репрезентував статут

1863 р. Позитивні зміни, запроваджені статутом, відзначив у своїй промові (1864) також ректор В. Кочетов, зокрема, він указав на розширення прав ради, збільшення кількості кафедр, виділення коштів для винагород викладачам, на приват-доцентуру, також очільник навчального закладу висловив упевненість, що внутрішнє життя університету тепер зростатиме й розвиватиметься. Документ значно посилив дієвість ради та факультетських зборів стосовно навчального процесу, поновив діяльність університетського суду, членами якого були виключно професори. Суд був явищем тимчасовим, збирався тоді, коли виникала потреба. Харківський університет поставився до цього обов'язку з особливою відповідальністю, обрав таких членів суду, забезпечив такі гарантії, що міг не сумніватися у справедливості рішень цього органу. Внаслідок прийняття прогресивного, демократичного статуту 1863 р. зростає рівень управлінської автономії.

Рада відзначила позитивний вплив статуту і на заміщення вакантних кафедр, якісний склад яких значно покращився. Відомо, що в 1864 р. працювало 28 професорів, 1873 р. – 37, а 1878 р. – 45 (Багалеї та ін., 1906, с. 195). Щоправда, молодь зрідка обирала професію викладача з огляду на невисоку зарплатню, матеріальне становище вчителя було набагато стабільнішим, ніж доцента. Саме тому ради вітчизняних університетів висловили пропозицію підвищити оклад доцента до рівня екстраординарного професора. До того ж порушено питання про допущення доцентів на засідання факультетських зборів. “До професури, як зазначала рада, справи надзвичайно складної і відповідальної, можуть бути залучені на всіх факультетах лише окремі особи, які здатні любити науку для науки” (Багалеї, Сумцов, & Бузескул, 1906, с. 195). Загалом до обрання викладачів рада ставилася виважено й обережно, наукові здобутки претендентів на посади детально аналізувалися й оцінювалися, що свідчить про зростання рівня кадрової автономії.

На жаль, статут 1863 р. недовго діяв у своєму повному обсязі. Уже в 1872 р. було заявлено про його перегляд, а з середини 80-х років XIX ст. посилено нагляд інспекції за університетами, зокрема й за Харківським університетом.

Академічна автономія. Професори прагнули по-новому, творчо підходити до викладання свого предмета, до аналізу тих чи тих питань. Процес викладання не обмежувався примітивними програмами, викладачі залучали передовий науковий досвід, тому їхні лекції знову стали цікавими для вихованців (зростання викладацької автономії). Проблеми в університеті виникли з викладанням педагогіки, оскільки, за вимогою МНО, її мав читати професор філософії, якого на той час не було.

Збільшилася кількість осіб, які проходили наукове стажування за кордоном. Зростанню наукового потенціалу викладачів сприяла також наявність університетської бібліотеки, що налічувала 32855 джерел. Вона постійно поповнювалася новими виданнями, опублікованими в університетській типографії. У 60-і рр. XIX ст. комісія, очолена професором І. Коссовим, підготувала для зручності користування бібліотечним фондом великий каталог книг. Було відкрито також студентську бібліотеку, для користування нею розроблено правила, викладачів запрошували жертвувати певні кошти, виділялася субсидія зі спеціальних заощаджень університету для її успішного функціонування.

Університет мав право обирати в почесні члени видатних науковців і письменників, присуджувати звання почесного доктора (наприклад, у 1864 р., за пропозицією професора М. Лавровського, таке звання отримав К. Коссович за досягнення в галузі порівняльного мовознавства).

Університет, який користувався правом експерта в питаннях середньої освіти, постійно здійснював ревізійні поїздки до середніх НЗ. Рада ж у 1867 р. висловила пропозицію відмінити професорські депутації до гімназій, установити повну довіру до цих закладів (Багалеї, Сумцов, & Бузескул, 1906, с. 211). МНО не підтримало пропозиції, указуючи на помилковість сприйняття відвідування гімназій як ознаку недовіри. Навпаки, така співпраця має позитивний характер. Контроль університетів над гімназіями корисний тим, що перші отримують від других слухачів, а самі дають їм наставників. Присутність професорів на іспитах також має позитивний характер, вони можуть дати сутнісні поради викладачам гімназії стосовно методів викладання, способів використання наукового матеріалу. Сказане засвідчує зростання рівня просвітницької автономії.

Київський університет св. Володимира. Організаційна автономія. Кадрове питання завжди було одним із ключових в університеті. Викладачі навчалися за кордоном, здобували наукові ступені в рідних університетах (*Об утверждени Александр Матвеева в звании ординарного профессора университета Св. Владимира*). На викладацькі посади призначали випускників (у 1867 р. магістра Санкт-Петербурзького університету В. Більбасова призначили штатним доцентом Ки-

ївського університету) (*Об утверждении магистра С.-Петербургского университета Василия Бильбасова штатным доцентом университета Св. Владимира по кафедре всеобщей истории*) і професорів інших університетів (у 1870 р. професора Харківського університету Ф. Гарнич-Гарницького призначили ординарним професором Київського університету по кафедрі хімії) (*О перемещении ординарного профессора Харьковского университета Федора Гарнич-Гарницкого в университет Св. Владимира по кафедре химии*). Спостерігаємо кадрову автономію в університеті.

Незважаючи на цілком автономні положення статуту 1863 р., чиновники МНО стежили за тим, щоб кількість доцентів на факультетах університетів відповідала вказаній у статуті. Так, у 1870 р. попечителю Київського навчального округу надійшов циркуляр, у ньому йшлося про те, що попечитель мав повідомляти в міністерство, яка кількість доцентів працює на тому чи тому факультеті, коли він здійснює запит на новий оклад доцента (*Циркуляр Министерства народного просвещения от 3 августа 1870 г. об обосновании необходимости увеличения должностей доцентов на факультетах университетов*). У 1877 р. міністр народної освіти Д. Толстой дозволив друкувати в періодичній пресі статті, що стосуються організації університетів і прогнозованих змін (*Циркуляр Главного управления по делам печати от 11 июня 1877 г. о допущении к печати статей, касающихся вопроса устройства университетов*).

Важливими питаннями, що обговорювалися на засіданнях рад університетів, був розгляд різних проектів законодавчих актів, пропонованих МНО. Крім того, що ради університетів брали активну участь в обговоренні проектів статутів університетів, рада Київського університету в 1869 р. долучилася до розгляду проекту положення міністерства про міські училища й учительські інститути (*О рассмотрении проекта положения Министерства народного просвещения о городских училищах и учительских институтах*). Через 3 роки повітові училища перетворено в міські, для підготовки вчителів для них утворено чоловічі вчительські інститути (*О преобразовании уездных училищ в городские и об открытии и устройстве учительских институтов*). Інформація, наведена в архівних джерелах, свідчить про управлінську й просвітницьку автономію.

19 січня 1873 р. ректор Київського університету св. Володимира повідомляв попечителю Київського навчального округу, що основні питання, які розглядатимуть на наступному засіданні ради, такі: 1) прочитання протоколу попереднього засідання ради університету; 2) пропозиція медичного факультету прочитати студентам особливий курс хімії; 3) прохання медичного факультету виділити кошти на влаштування лабораторії при кафедрі гігієни і на її подальше утримання; 4) доповідь про обрання університетських суддів і кандидатів на ці посади; 5) посилення викладання на фізико-математичному факультеті фізіології й анатомії живої людини, а також введення гістології як окремого предмета; 6) пропозиція фізико-математичного факультету ввести нові наукові ступені магістра й доктора фізіології людини й тварин; 7) балотування ординарного професора В. Незабитовського на п'ятирічний термін роботи після відпрацювання ним 25 років; 8) балотування доцента А. Линниченка на п'ятирічний термін роботи після перебування його на посаді протягом 30 років; 9) балотування вчителя Київської І-ої гімназії О. Руссова в стипендіати для підготовки до професорського звання за умови, що він залишить роботу в гімназії і в інших НЗ і присвятить себе науці; 10) балотування лікаря П. Бриховського в стипендіати для підготовки до професорського звання по кафедрі спеціальної патології й терапії; 11) питання про асигнування професору М. Хандрикову 2500 крб. сріблом для друку трактату з астрономії; 12) доповідь про урочистий акт на річниці університету й про рецензії на твори студентів, представлені ними на нагородження медалями (*Об ассигновании средств на издание сочинений преподавателей университета, лечение ими болезней, выдачу им подъемных денег*).

Як свідчать це й інші архівні джерела, на засіданнях ради університету розглядалося багато питань, пов'язаних з організаційною, академічною й фінансовою автономією університету (*Протоколы заседаний Совета Киевского университета, 1876*). За погодженням з попечителем Київського навчального округу протоколи засідань друкувалися в "Университетских известиях".

Академічна автономія. У спогадах про Київський університет (1870–1875 рр.) В. Чеважевський писав: "Усвідомлення повної особистої свободи, відсутність зовнішнього контролю у вигляді нагляду, свобода використання часу для занять наукою, невимушеність і жвавість студентського спілкування... усе це не могло не хвилювати, а особливо бадьорити 18-річного юнака" (Чеважевський, 1912, с. 557). Отже, в той час студенти користувалися широкими академічними свободами, володіли студентською автономією.

Професори університетів мали великий вплив на освіту й науку в навчальних округах і в державі загалом (*О принятии мер при рассмотрении дел Советом и времени их заседаний*), авторитетні викладачі користувалися повагою серед студентської молоді. Студенти ж виступали проти неякісного викладання в університетах: у 1869 р. студенти історико-філологічного факультету Київського університету не відвідували лекції доцента кафедри філософії М. Скворцова (*Переписка с министром народного просвещения об уклонении студентов историко-филологического факультета Киевского университета от посещения лекций доцента по кафедре философии Скворцова, не удовлетворяющих студентов*); у 1871 р. мали намір влаштувати демонстрацію протесту проти наявної системи викладання, про що доповіли міністру народної освіти (*Донесение министру народного просвещения от 9 ноября 1871 г. о намерении студентов Киевского университета устроить демонстрацию протеста против существующей системы преподавания*). Це спровокувало перед прийняттям найреакційнішого статуту 1884 р. у 1879 р. внесення доповнень і змін до “Правил для студентів імператорських російських університетів” (*Дело о внесении дополнений и изменений в «Правила для студентов императорских российских университетов» и «Временную инструкцию для инспекции за студентами университетов»*). Та свобода студентів поступово придушувалася (*Циркуляр Министерства народного просвещения от 6 октября 1883 г. о принятии мер к выполнению студентами высших учебных заведений установленных для них правил, недопущении любого рода выступлений и требований*). У 1884 р. Київський університет святкував ювілей, тоді ж сталися студентські заворушення – молодь висловлювала незадоволення прийнятим статутом, унаслідок цього університет закрито на півроку (*Киевский университет Св. Владимира*).

У Київському університеті традиційним було надання допомоги малозабезпеченим студентам, це намагалися реалізувати по-різному. Викладачі читали публічні лекції, а отримані кошти передавалися малозабезпеченим студентам, а також людям, що потерпали від голоду 1873–1874 рр. в Самарській губернії, причиною якого був неврожай протягом 3 років поспіль (*Переписка с киевским, подольским и волынским генерал-губернатором и ректором Киевского университета о разрешении профессорам Н. Бунге и И. Борщову прочесть ряд публичных лекций в пользу недостаточных студентов и голодающих Самарской губернии*). Студентам університету допомагала також і міська громада: у 1874 р. дворянами й завідувачем Київського театру показано виставу, зібрані кошти передано малозабезпеченим студентам Київського університету (*Переписка с ректором Киевского университета о разрешении дворянину Н. Фоа и заведующему Киевским театром Рокотову дать спектакль в пользу недостаточных студентов*); у 1876 р. артисти Російської опертруппи дали концерт за участі студентів університету (*Дело о намерении артистов Русской опертруппы дать концерт в пользу бедных студентов с участием студентов Киевского университета*). Традиційним для третього етапу розвитку автономії стало проведення студентами різноманітних благодійних заходів з метою допомоги вихованцям університетів – постановка п’єс (І. Котляревського “Наталка Полтавка”, В. Гоголя “Простак або Хитрість жінки перехитрена москалем” (Василь Опанасович Гоголь-Яновський – батько Миколи Васильовича Гоголя)) (*Дело о разрешении студентам Киевского университета постановки спектаклей в пользу бедных студентов. Были поставлены пьеса И. Котляревского «Наталка Полтавка», водевиль В. Гоголя «Простак». Оркестром и хором дирижировал Н. В. Лысенко*), організація танцювальних вечорів (*Дело об устроенном в здании «Киевских минеральных вод» А. Гоголкой танцевального вечера с благотворительной целью без разрешения начальства и о таком же вечере, устроенном в пользу «недостаточных студентов» университета, студентами Тетельманом, Чаховским и Маковским*). Однак така діяльність молоді викликала занепокоєння у влади, і в 1871 р. з МНО надійшов припис попечителю навчального округу про те, щоб вжити заходів для боротьби з студентськими гуртками, земляцтвами й іншими об’єднаннями в університеті (*Дело о запрещении студентам Киевского университета учредить читальни и вспомогательные кассы для выдачи пособий и ссуд несостоятельным студентам*). Та, незважаючи на це, у 80-х рр. XIX ст. організовано товариство допомоги бідним студентам Київського університету (*Дело об утверждении устава общества помощи бедным студентам Киевского университета*). Товариство функціонувало до 1913 р., в архівних документах представлено його статuti й річні звіти (*Дело об утверждении уставов и о деятельности общества вспомоществования бедным студентам Киевского университета. Имеются уставы и годовые отчеты общества*). Наведені дані підтверджують наявність викладацької автономії.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, розвиток вітчизняних університетів у XIX ст. відбувся у складних умовах. Дуже часто влада вбачала в автономії й академічних свободах у вищій школі загрозу власному існуванню і намагалася зменшити самостійність навчальних закладів, зокрема й університетів, різними способами. Проте на захист демократичних здобутків вищої школи (якими, безумовно, вважаємо автономію), постійно ставали прогресивні викладачі, громадські діячі тощо. У науковій розвідці на прикладі Харківського імператорського й Київського університету св. Володимира доведено, що у 1861–1882 рр. відбулося відновлення автономії, що пов'язано з реформою вищої школи і прийняттям демократичного статуту 1863 р.

Перспективним напрямом подальших наукових пошуків можна визначити дослідження стану автономії вітчизняних закладів вищої освіти у XX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Багалея Д. И., Сумцов Н. Ф., Бузескул В. П. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905). Харьков : Типография Адольфа Дарре, 1906. 329 с.
- Дело о внесении дополнений и изменений в «Правила для студентов императорских российских университетов» и «Временную инструкцию для инспекции за студентами университетов». Имеются «Правила императорского университета св. Владимира» к 1879 г. (типографский оттиск). ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 532. Спр. 182 за 1879–1880 рр. 39 арк.
- Дело о запрещении студентам Киевского университета учредить читальни и вспомогательные кассы для выдачи пособий и ссуд несостоятельным студентам. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 814. Спр. 55 за 1864–1867 рр. 7 арк.
- Дело о намерении артистов Русской опер-труппы дать концерт в пользу бедных студентов с участием студентов Киевского университета. ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 261. Спр. 10 за 1876 р. 6 арк.
- Дело о разрешении студентам Киевского университета постановки спектаклей в пользу бедных студентов. Были поставлены пьеса И. Котляревского «Наталка Полтавка», водевиль В. Гоголя «Простак». Оркестром и хором дирижировал Н. В. Лысенко. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 814. Спр. 17 за 1864 р. 12 арк.
- Дело об устроенном в здании «Киевских минеральных вод» А. Гогоцкой танцевального вечера с благотворительной целью без разрешения начальства и о таком же вечере, устроенном в пользу «недостаточных студентов» университета, студентами Тетельманом, Чаховским и Маковским. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 824. Спр. 167 за 1874–1876 рр. 31 арк.
- Дело об утверждении устава общества помощи бедным студентам Киевского университета. ЦДІАК України. Ф. 42. Оп. 51. Спр. 338 за 1872–1875 рр. 13 арк.
- Дело об утверждении уставов и о деятельности общества вспомоществования бедным студентам Киевского университета. Имеются уставы и годовые отчеты общества. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 532. Спр. 283 за 1879–1913 рр. 705 арк.
- Донесение министру народного просвещения от 9 ноября 1871 г. о намерении студентов Киевского университета устроить демонстрацию протеста против существующей системы преподавания. ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 261. Спр. 4 за 1871 р. 35 арк.
- Киевский университет Св. Владимира. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Санкт-Петербург : Типография акц. общ-ва. Брокгауз-Ефрон, 1903. Т. 15. С. 261–262.
- О перемещении ординарного профессора Харьковского университета Федора Гарнич-Гарницкого в университет Св. Владимира по кафедре химии. ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 36. Спр. 65 за 1870 р. 12 арк.
- О преобразовании уездных училищ в городские и об открытии и устройстве учительских институтов. ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 38. Спр. 134 за 1872–1877 рр. 513 арк.
- О принятии мер при рассмотрении дел Советом и времени их заседаний. *Державний архів Одеської області*. Ф. 45. Оп. 11. Спр. 61 за 1866 р. 13 арк.
- О рассмотрении проекта положения Министерства народного просвещения о городских училищах и учительских институтах. ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 35. Спр. 398 за 1869 р. 16 арк.
- Об ассигновании средств на издание сочинений преподавателей университета, лечение ими болезней, выдачу им подъемных денег. Из перечня вопросов, рассматриваемых на заседаниях Совета Киевского университета в 1873 г. ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 39. Спр. 14 за 1873 р. Арк. 3–26.
- Об утверждении Александра Матвеева в звании ординарного профессора университета Св. Владимира. ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 35. Спр. 185 за 1869 р. Арк. 3.
- Об утверждении магистра С.-Петербургского университета Василия Бильбасова штатным доцентом университета Св. Владимира по кафедре всеобщей истории. ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 33. Спр. 27 за 1867 р. 18 арк.
- Переписка с киевским, подольским и волынским генерал-губернатором и ректором Киевского университета о разрешении профессорам Н. Бунге и И. Борщову прочесть ряд публичных лекций в пользу недостаточных студентов и голодающих Самарской губернии. ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 39. Спр. 19 за 1873 р. 10 арк.

- Переписка с министром народного просвещения об уклонении студентов историко-филологического факультета Киевского университета от посещения лекций доцента по кафедре философии Скворцова, не удовлетворяющих студентов. *ЦДІАК України*. Ф. 707. Оп. 261. Спр. 7 за 1869 р. 14 арк.
- Переписка с ректором Киевского университета о разрешении дворянину Н. Фоа и заведующему Киевским театром Рокотову дать спектакль в пользу недостаточных студентов. *ЦДІАК України*. Ф. 707. Оп. 40. Спр. 6 за 1874 р. 6 арк.
- Протоколы заседаний Совета Киевского университета. *ЦДІАК України*. Ф. 707. Оп. 42. Спр. 22 за 1876 р.
- Циркуляр Главного управления по делам печати от 11 июня 1877 г. о допущении к печати статей, касающихся вопроса устройства университетов. *ЦДІАК України*. Ф. 294. Оп. 1. Спр. 4а за 1877 р. Арк. 123.
- Циркуляр Министерства народного просвещения от 3 августа 1870 г. об обосновании необходимости увеличения должностей доцентов на факультетах университетов. *ЦДІАК України*. Ф. 707. Оп. 36. Спр. 7 за 1870 р. Арк. 26–27.
- Циркуляр Министерства народного просвещения от 6 октября 1883 г. о принятии мер к выполнению студентами высших учебных заведений установленных для них правил, недопущении любого рода выступлений и требований. *ЦДІАК України*. Ф. 707. Оп. 87. Спр. 6548 за 1883 р. 3 арк.
- Чеважевский В. С. Из прошлого Киевского университета и студенческой жизни (1870–1875 гг.). *Русская старина*. 1912. Т. 150. С. 555–585.

REFERENCES

- Bagaley, D. I., Sumtsov, N. F., & Bezeskul, V. P. (1906). *Kratkiy ocherk istorii Har'kovskogo universiteta za pervye 100 let ego suschestvovaniya (1805–1905) [A brief outline of the history of Kharkov University for the first 100 years of its existence (1805–1905)]*. Harkov: Adolphe Darre Printing House [in Russian].
- Chevashevskiy V. S. (1912) Iz proshlogo Kievskogo universiteta i studencheskoj zhizni (1870-1875 gg.) [From the past of Kiev University and student life (1870-1875)]. *Russkaya starina [Russian antiquity]*, 150, 555-585. [in Russian].
- Delo o namerenii artistov Russkoi oper-truppy dat kontcert v polzu bednykh studentov s uchastiem studentov Kievskogo universiteta [The case of the intention of the artists of the Russian Opera troupe to give a concert in favor of poor students with the participation of students of Kiev University]*. CDIAK Ukraine [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 707. Op. 261. Spr. 10 za 1876 r. [in Russian].
- Delo o razreshenii studentam Kievskogo universiteta postanovki spektaklei v polzu bednykh studentov. Byli postavljeni pesa I. Kotliarevskogo «Natalka Poltavka», vodevil V. Gogolia «Prostak». Orkestrom i khorom dirizhiroval N. V. Lysenko [The case of allowing students of Kiev University to stage performances in favor of poor students. The play by I. Kotlyarevsky «Natalka Poltavka», vaudeville by V. Gogol «The Simplest» were staged. The orchestra and chorus were conducted by N. V. Lysenko]*. CDIAK Ukraine [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 442. Op. 814. Spr. 17 za 1864 r. [in Russian].
- Delo o vnesenii dopolnenii i izmenenii v «Pravila dlia studentov imperatorskikh rossiiskikh universitetov» i «Vremennuiu instruktsiiu dlia inspektcii za studentami universitetov». Imeiutsia «Pravila imperatorskogo universiteta sv. Vladimira» k 1879 g. (tipografskii ottisk) [The case of making additions and changes to the «Rules for Students of Imperial Russian Universities» and «Temporary Instructions for Inspection of University Students». There are «Rules of the Imperial University of St. Vladimir» by 1879 (typographic print)]*. CDIAK Ukraine [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 442. Op. 532. Spr. 182 za 1879–1880 rr. [in Russian].
- Delo o zapreshchenii studentam Kievskogo universiteta uchredit chitalni i vspomagatelnye kassy dlia vydachi posobii i ssud nesostoiatelnykh studentam [The case of the prohibition of students of Kiev University to establish reading rooms and auxiliary cash desks for the issuance of benefits and loans to insolvent students]*. CDIAK Ukraine [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 442. Op. 814. Spr. 55 za 1864–1867 rr. [in Russian].
- Delo ob ustroennom v zdanii «Kievskikh mineralnykh vod» A. Gogotckoi tantsevalnogo vechera s blagotvoritelnoi tseliu bez razresheniia nachalstva i o takom zhe vechere, ustroennom v polzu «nedostatochnykh studentov» universiteta, studentami Tetelmanom, Chakhovskim i Makovskim [The case of a dance evening organized in the building of «Kiev Mineral Waters» A. Gogotskaya for a charitable purpose without the permission of the authorities and about the same evening organized in favor of «insufficient students» of the university by students Tetelman, Chakhovskiy and Makovskiy]*. CDIAK Ukraine [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 442. Op. 824. Spr. 167 za 1874–1876 rr. [in Russian].
- Delo ob utverzhenii ustava obshchestva pomoshchi bednym studentam Kievskogo universiteta [The case of the approval of the charter of the society for helping poor students of Kiev University]*. CDIAK Ukraine [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 42. Op. 51. Spr. 338 za 1872–1875 rr. [in Russian].
- Delo ob utverzhenii ustavov i o deiatelnosti obshchestva vspomoshchestvovaniia bednym studentam Kievskogo universiteta. Imeiutsia ustavy i godovye otchety obshchestva [The case of the approval of the statutes and the activities of the society to help poor students of Kiev University. There are charters and annual reports of the company]*. CDIAK Ukraine [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 442. Op. 532. Spr. 283 za 1879–1913 rr. [in Russian].
- Donesenie ministru narodnogo prosveshcheniia ot 9 noiabria 1871 g. o namerenii studentov Kievskogo universiteta ustroit demonstratsiiu protesta protiv sushchestvuiushchei sistemy prepodavaniia [Report to the Minister of Public Education dated November 9, 1871 about the intention of students of Kiev University to organize a demonstration of protest against the existing teaching system]*. CDIAK Ukraine [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 707. Op. 261. Spr. 4 za 1871 r. [in Russian].

- Kievskii universitet Sv. Vladimira [Kiev University of St. Vladimir]. (1903). In *Entsiklopedicheskii slovar Brokgauza i Efrona* [Encyclopedic Dictionary of Brockhaus and Efron] (Vol. 15, pp. 261-262). Sankt-Peterburg: Tipografiia aktc. obshchva. Brokgauz-Efron [in Russian].
- O peremeshchenii ordinarnogo professora Kharkovskogo universiteta Fedora Garnich-Garnitskogo v universitet Sv. Vladimira po kafedre khimii* [On the relocation of the ordinary professor of Kharkov University Fyodor Garnich-Garnitskiy to the University of St. Vladimir at the Department of Chemistry]. CDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 707. Op. 36. Spr. 65 za 1870 r. [in Russian].
- O preobrazovanii uездnykh uchilishch v gorodskie i ob otkrytii i ustroistve uchitelskikh institutov* [On the transformation of district schools into city schools and on the opening and organization of teacher training institutes]. CDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 707. Op. 38. Spr. 134 za 1872–1877 rr. [in Russian].
- O priniatii mer pri rassmotrenii del Sovetom i vremeni ikh zasedanii* [On the adoption of measures when considering cases by the Council and the time of their meetings]. State Archives of Odessa region. F. 45. p. 11. Spr. 61 za 1866 r.
- O rassmotrenii proekta polozheniia Ministerstva narodnogo prosveshcheniia o gorodskikh uchilishchakh i uchitelskikh institutakh* [On consideration of the draft regulation of the Ministry of Public Education on urban schools and teacher training institutes]. CDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 707. Op. 35. Spr. 398 za 1869 r. [in Russian].
- Ob assignovanii sredstv na izdanie sochinenii prepodavatelei universiteta, lechenie imi boleznei, vydachu im podemnykh deneg. Iz perechnia voprosov, rassmatrivaemykh na zasedaniakh Soveta Kievskogo universiteta v 1873 g.* [On the allocation of funds for the publication of essays by university teachers, their treatment of diseases, the issuance of lifting money. From the list of issues considered at meetings of the Council of Kiev University in 1873] CDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 707. Op. 39. Spr. 14 za 1873 r. [in Russian].
- Ob utverzhdenii Aleksandra Matveeva v zvanii ordinarnogo professora universiteta Sv. Vladimira* [On the approval of Alexander Matveev in the rank of ordinary professor at St. Vladimir University]. CDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 707. Op. 35. Spr. 185 za 1869 r. [in Russian].
- Ob utverzhdenii magistra S.-Peterburgskogo universiteta Vasiliia Bilbasova shtatnym dotcentom universiteta Sv. Vladimira po kafedre vseobshchei istorii* [On the approval of the master of St. Petersburg University Vasily Bilbasov as a staff assistant professor at the University of St. Vladimir in the Department of General History]. CDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 707. Op. 33. Spr. 27 za 1867 r. [in Russian].
- Perepiska s kievskim, podolskim i volynskim general-gubernatorom i rektorom Kievskogo universiteta o razreshenii professoram N. Bunge i I. Borshchovu prochest riad publichnykh lektcii v polzu nedostatochnykh studentov i golodaiushchikh Samarskoi gubernii* [Correspondence with the Governor-General of Kiev, Podolsk and Volyn Governor-General and the Rector of Kiev University on permission to Professors N. Bunge and I. Borshov to give a series of public lectures in favor of insufficient students and starving people of the Samara province]. CDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 707. Op. 39. Spr. 19 za 1873 r. [in Russian].
- Perepiska s ministrom narodnogo prosveshcheniia ob uklonenii studentov istoriko-filologicheskogo fakulteta Kievskogo universiteta ot poseshcheniia lektcii dotcenta po kafedre filosofii Skvortcova, ne udovletvoraiushchikh studentov* [Correspondence with the Minister of Public Education on the evasion of students of the History and Philology Faculty of Kiev University from attending lectures of the Associate Professor at the Department of Philosophy Skvortsov, which did not satisfy the students]. CDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 707. Op. 261. Spr. 7 za 1869 r. [in Russian].
- Perepiska s rektorom Kievskogo universiteta o razreshenii dvorianinu N. Foa i zaveduiushchemu Kievskim teatrom Rokotovu dat spektakl v polzu nedostatochnykh studentov* [Correspondence with the rector of Kiev University on permission to the nobleman N. Foa and the head of the Kiev theater Rokotov to give a performance in favor of insufficient students]. CDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 707. Op. 40. Spr. 6 za 1874 r. [in Russian].
- Protokoly zasedanij Soveta Kievskogo universiteta* [Minutes of meetings of the Council of Kiev University]. CDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 707. Op. 42. Spr. 22 za 1876 r. [in Russian].
- Tsirkulyar Glavnogo upravleniya po delam pečati ot 11 iyunya 1877 g. o dopuschenii k pečati statej, kasayushchihysya voprosa ustrojstva universitetov* [Circular of the General Directorate of Press of June 11, 1877 on the admission to print of articles concerning the question of the organization of universities]. CDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 294. Op. 1. Spr. 4a za 1877 r. [in Russian].
- Tsirkulyar Ministerstva narodnogo prosveshcheniya ot 3 avgusta 1870 g. ob obosnovanii neodhodimosti uvelicheniya dolzhnostej dotsentov na fakul'tetah universitetov* [Circular of the Ministry of Public Education of August 3, 1870 on the justification of the need to increase the positions of associate professors at university faculties]. CDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 707. Op. 36. Spr. 7 za 1870 r. [in Russian].
- Tsirkulyar Ministerstva narodnogo prosveshcheniya ot 6 oktyabrya 1883 g. o prinyatii mer k vypolneniyu studentami vysshnykh uchebnykh zavedenij ustanovlennykh dlya nih pravil, nedopuschenii lyubogo roda vystuplenij i trebovanij* [Circular of the Ministry of Public Education of October 6, 1883 on taking measures to ensure that students of higher educational institutions comply with the rules established for them, preventing any kind of performances and demands]. CDIAK Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv, Ukraine]. F. 707. Op. 87. Spr. 6548 za 1883 r. [in Russian].

VOLODYMYR MOKLIAK

RESTORATION OF DOMESTIC UNIVERSITIES' AUTONOMY (1861–1882)

It was found that in the 50-60s of the XIX century the opposition of authoritarian and autonomous tendencies of development of university education aggravates. As a result of the positive reform of higher education for educational institutions and the approval of the democratic statute of 1863, the performance of the university's scientific function, serving the interests of society, and the level of academic freedoms increased. Reactionary activists saw a threat in expanding the powers of professorial boards (M. Hiliarov-Platonov, M. Katkov, M. Liubymov, V. Puryshkevych and others). Progressive professors (in particular O. Walter, O. Kovalevskyi, V. Modestov and others) advocated the preservation of the autonomous provisions of the statute of 1863.

The process of restoration of university autonomy in 1861–1882 is covered. Organizational autonomy in Kharkiv Imperial University is characterized. Thus, the board of the institution developed regulations for students and outsiders, rules of the university court, instructions of the student inspector, rules on scholarships and financial aid, rules on the use of textbooks, rules on testing applicants' knowledge, rules of student control, projects on faculty division to the branch. The effectiveness of faculty meetings has increased. There was an improvement in the quality of departments; the scientific achievements of applicants for vacant positions were analyzed in detail. The council also filed a petition with the ministry to increase the salary of an associate professor.

The academic autonomy of Kharkiv University is analyzed. Professors' lectures became interesting for students due to the attraction of best practices. Teachers constantly underwent scientific internships abroad. A catalog of books was prepared for the library, the funds were constantly replenished due to works published in the university printing house. Cooperation with secondary schools in the district was close.

The analysis of organizational autonomy of Kyiv University of St. Volodymyr (council meetings discussed draft legislation proposed by the ministry; approved decisions on reading special courses for students, allocating funds for laboratory equipment, filling vacancies, reviewing student work, etc.). It is also interesting that the minutes of the meetings were published in the "University News".

It is proved that the academic autonomy of Kyiv University was characterized by the strengthening of academic freedoms, educational activities of teachers, providing assistance to low-income students, conducting charitable events. The growth of independence could not go unnoticed by the authorities, which was embodied in the relevant regulations.

Key words: *university; organizational autonomy; academic autonomy; academic freedoms; statute; higher school reform; university council; professor*